

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ

ԱՆԺԵԼԱ ՄԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

Ազգային անվտանգության ապահովման համատեքստում անհրաժեշտ է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ընթանա աշխարհաքաղաքական բոլոր զարգացումներին համաքայլ: Միջազգային և տարածաշրջանային իրողությունների փոփոխման ժամանակաշրջանում, երբ դիվանագիտությունը ցանկացած պահի կարող է փոխարինվել ռազմական ուժի կիրառմամբ, պաշտոնական Երևանը պետք է ակտիվորեն ներգրավվի միջազգային ռազմաքաղաքական գործընթացներին՝ անդամակցելով տարածաշրջանային և միջազգային զանազան կազմակերպությունների՝ համապատասխանաբար օգտվելով որոշ առավելություններից և ստանձնելով որոշակի պարտավորություններ: Հոդվածում դիտարկվում և վերլուծվում են Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման հիմնադրույթները, մասնավորապես պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումները, ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացումը և ռազմական դիվանագիտությունը:

Բանալի բառեր – *պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումներ, ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացում, ռազմական դիվանագիտություն, ռազմական անվտանգություն, բանակաշինություն, զինված ուժեր*

Պայմանավորված Ղարաբաղյան հակամարտությամբ՝ ռազմական անվտանգությունը Հայաստանի Հանրապետության անվտանգային համակարգում առանձնահատուկ դեր է զբաղեցնում: Պաշտպանական կարողությունների լիարժեք, շարունակական և հետևողական գործունեությունը ոչ այլ ինչ է, քան զինված ուժերի՝ որպես ազգային անվտանգության հիմնական երաշխավորի զարգացումն ապահովող միջոց: ՀՀ զինված ուժերը Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության հիմնական երաշխավորը և պետության կենսունակության խորհրդանիշն են: Ներկա և ապագա սպառնալիքներին դիմակայելու համար զինված ուժերում բարեփոխումների իրականացմանը չկա այլընտրանք: Անժխտելի է, որ այս ուղղությամբ մինչ օրս կատարվել են զգալի աշխատանքներ, դեռևս շատ են որոշակի խնդիրներն ու բացթողումները, ինչը պայմանավորված է մի քանի գործոններով: Գտնում ենք, որ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ է ապահովել պաշտպանական ոլորտի շարունակական բարեփոխումները, ամրապնդել ՀՀ ռազմարդյունաբե-

րական համալիրը և զարգացնել ռազմական դիվանագիտությունը:

Պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումները: «Բարեփոխումները» կարելի է ձևակերպել որպես երկարաժամկետ գործողությունների ամբողջություն, ինչը նպատակաուղղված է աստիճանական, փոխկապակցված և կազմակերպված գործողությունների միջոցով զինված ուժերի կատարելագործմանը: Բարեփոխումների արդյունավետ իրագործման համար անհրաժեշտ են առկա խնդիրների լուծման նոր մեթոդաբանություն և դրանց իրագործմանն ուղղված միջոցների հստակեցում ու կիրառում: Համաձայն ՀՀ ռազմական դոկտրինի՝ «ՀՀ ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումների առաջնային նպատակը քաղաքացիական վերահսկման և պաշտպանական պլանավորման ու կառավարման ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքների վրա հիմնված, արդիական ռազմական պահանջներին համապատասխանող, առավել ճկուն և ժամանակակից ռազմական անվտանգության համակարգի ստեղծումն է, որը կապահովի երկրի ռազմական անվտանգությունը, կպաշտպանի ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները և կապահովի միջազգային պարտավորությունների կատարումը»¹:

Քաղաքական վերլուծաբաններ Վիկտորչիկը և Ռոմանչուկը ռազմական բարեփոխումները ներկայացնում են որպես պետության ռազմական քաղաքականության, բանակաշինության, պաշտպանության համակարգի մեջ արմատական փոփոխությունների ամբողջություն, որը նպատակ ունի պատերազմական իրավիճակում զինված ուժերը բերել պատրաստվածության պատշաճ մակարդակի՝ համապատասխանեցնելով երկրում առկա ներուժին և ազգային-պետական միջոցներին, որոնք կարող են իրականացվել իշխանության մարմինների որոշմամբ՝ պետաիրավական և կազմակերպական միջոցներով²: Ըստ Ռուսաստանի Դաշնության անվտանգության խորհրդի նախկին քարտուղար Անդրեյ Նիկոլանի՝ պաշտպանական բարեփոխումները պետության ռազմական քաղաքականությունն է, որը ուղղված է ռազմական շինարարության կատարելագործմանը³: Ըստ քաղաքական վերլուծաբան, տարածաշրջանային հետազոտությունների կենտրոնի տնօրեն Ռիչարդ Կիրակոսյանի՝ պաշտպանական բարեփոխումների ավելի լայն ոլորտում Հայաստանը ներկայումս մոտենում է մի կարևոր սահմանագծի, քանի որ ռազմական բարեփոխումների արդյունքում պետք է իրականացվեն «երրորդ սերնդի» բարեփոխումները: «Առաջին սերնդի» բարե-

¹ ՀՀ Նախագահի հրամանագիրը Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին, ՀՀ պաշտպանության նախարարության պաշտոնական էջ, 25.12.2007, www.mil.am/files/LIBRARY/Hayecakargayin/824.pdf, հասանելի՝ 03.07.2022:

² Տե՛ս **Викторчик О., Романчук В.** Актуальные проблемы военной политики, М., 1996, էջ 28:

³ Տե՛ս **Николаев А.** Абстрактная доктрина абстрактного государства, «Независимое военное обозрение», 26.11.1999, https://nvo.ng.ru/concepts/1999-11-26/5_abstraction.html, հասանելի՝ 03.07.2022:

փոխումների փուլում հիմնականում կարևորվում էր արդիական և մարտունակ զինված ուժերի ստեղծումը: Մարտական պատրաստականության բարձրացման և ավելի խիստ ռազմական գերակայության հաստատման հետպատերազմյա շրջանը կազմում էր ռազմական բարեփոխումների «երկրորդ սերունդը»: «Երկրորդ սերնդի» պաշտպանական բարեփոխումների շնորհիվ ՀՀ զինված ուժերը զգալիորեն ուժեղացան, ներդրվեց քաղաքացիական վերահսկողության համակարգը: 2020 թվականի 44-օրյա պատերազմի արդյունքներն ընդգծում են «երրորդ սերնդի» բարեփոխումներ իրականացնելու անհրաժեշտությունը, որը թույլ կտա լուծել ՀՀ զինված ուժերի առջև ծառայած ներքին և արտաքին խնդիրները: Օգտագործելով օտարերկրյա ներդրումները և փորձը՝ անհրաժեշտ է վերազինել Հայաստանի ռազմական արդյունաբերությունը, և ավելին՝ հասնել այն մակարդակին, երբ հայկական ռազմական արտադրանքն ի վիճակի կլինի ամբողջովին բավարարել ներքին պահանջարկը և դառնալ մրցակցային միջազգային շուկայում: Անհրաժեշտ է, որ բարեփոխումների նոր մակարդակը կենտրոնանա նաև զինված ուժերի ներքին խնդիրների, մասնավորապես խաղաղ պայմաններում գրանցվող մահվան դեպքերի և «զրո հանդուրժողականության» նոր քաղաքականության կիրառման վրա⁴:

Հայաստանի Հանրապետության ձեռնարկած ռազմական բարեփոխումները կարելի է ձևակերպել որպես զինված ուժերի գործունեության ընթացակարգերի, կառուցվածքի և խնդիրների վերափոխմանն ուղղված միջոցառումների համախումբ: Որպես հիմնական նպատակ դիտարկվում է քաղաքացիական վերահսկողության ու պաշտպանական պլանավորման և կառավարման ժողովրդավարական սկզբունքների վրա հիմնված, արդիական ռազմաքաղաքական պահանջներին համապատասխանող, առավել ճկուն և ժամանակակից պաշտպանության համակարգի, այդ թվում՝ զինված ուժերի ստեղծումը, որն ի գործու կլինի արդյունավետորեն ապահովելու երկրի ռազմական անվտանգությունը, պաշտպանելու ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները, օպերատիվ արձագանքելու ճգնաժամային իրավիճակներին և ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների կատարումը:

Երկրի ազգային անվտանգությունն ապահովելու համար առաջնային է անձի, հասարակության, պետության կենսագործունեության ոլորտներում նպատակային և հետևողական փոփոխություններ կատարելը: Ռազմական քաղաքականությունը և այն իրականացնող իշխանական մարմինների գործունեության մակարդակը անմիջականորեն ազդում են անվտանգության քաղաքականության արդյունավետության

⁴ St' u Giragosian R., Armenian Military and Security Policy: Regarding a Strategic Balance, Regional Studies Center, 06.12.2012, www.reginal-studies.org/hy/publications/rsc-analysis/115-061212, հասանելի՝ 03.07.2022:

վրա⁵: Բարեփոխումների գերնպատակը զինված ուժերի վերակառուցումն է, որը ներառում է ժամանակակից զինատեսակներով և սպառազինությամբ համալրումը, մարտական կարողությունների, գործունեության օպերատիվության և կայունության բարձրացումը, կառավարչական կառուցակարգերի կատարելագործումը և այլն: Պաշտոնական Երևանն իր ազգային անվտանգության համար անհրաժեշտ ռազմական հզորության չափը որոշում է՝ առաջնորդվելով առկա և հնարավոր սպառնալիքների ծավալով, ռազմաքաղաքական իրավիճակով, միջազգային և տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում իր դիրքով և ստանձնած պարտավորություններով, տնտեսական հնարավորություններով, ուժերի միջազգային և տարածաշրջանային հակակշռով և այլն: Այս գործոնների հաշվառմամբ են մշակվում զինված ուժերի ընթացիկ և հեռանկարային ծրագրերը, դրանցով են պայմանավորված ռազմական ոլորտի կայացման և հետագա զարգացման շատ հարցեր, այդ թվում՝ զինված ուժերի անձնակազմի թվաքանակի սահմանումը և համալրման տարբեր մոտեցումների համադրումը:

Վերլուծելով Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության բնագավառի միջոցառումները և վարվող քաղաքականության հետագա փոփոխությունները և զարգացումները՝ պաշտպանական բարեփոխումների գործընթացը կարելի է բաժանել երեք փուլի.

1. հայեցակարգային մոտեցումների որդեգրում (2007-2008 թթ.),
2. պաշտպանության ռազմավարության վերանայում (2008-2010 թթ.),
3. գործնական բարեփոխումների և առանձին ենթակառուցվածքների իրականացում (2010-մինչ օրս)⁶:

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումների առաջին փուլը վերաբերում էր պաշտպանության բնագավառի օրենսդրական հենքի զարգացմանը և վերափոխմանը, որին հաջորդելու էր «անցումը ռազմականին»: ՀՀ Նախագահի հաստատած «ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների 2007-2015 թթ.» ծրագրի շրջանակներում ընդունվեցին բազմաթիվ իրավական ակտեր, ինչպես նաև փոփոխություններ և լրացումներ կատարվեցին արդեն գործող մի շարք իրավական ակտերում: ՀՀ ՊՆ ռազմական ոստիկանությանը վերապահվեցին օպերատիվ-հետախուզական որոշակի միջոցառումներ իրականացնելու իրավասություններ, հստակեցվեցին պաշտպանության ոլորտի, կառավարչական համակարգի իրավական վիճակի առանձնահատկությունները: ՀՀ Նախագահի կողմից պաշտպանական գերատեսչության և զինված ուժերի գլխավոր շտաբի կանոնադրությունների ու կառուցվածքնե-

⁵ Տե՛ս **Скоков С., Выговский И.** Проблемы и направления совершенствования автоматизированного управления подготовкой и ведением военных действий, «Военная мысль», № 9, М., 2011, էջ 13:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 212-213:

րի հետ հաստատվեցին ՀՀ ՊՆ նյութատեխնիկական ապահովման դեպարտամենտի կանոնադրությունը և կառուցվածքը, «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության աշխատակազմ» պետական կառավարչական հիմնարկի կարգավիճակը: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ՀՀ պաշտպանության ռազմավարական վերանայումն իր հերթին նպատակաուղղված է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական համակարգի առջև ծառայած մարտահրավերներին դիմակայելու կարողությունների տեսակետից համակարգի զարգացման հնարավորությունների բացահայտմանը: Այս ամենը կնպաստի պաշտպանության ոլորտի հեռանկարային զարգացման ծրագրերի մշակմանը և պաշտպանական բարեփոխումների արդյունավետ իրագործմանը⁷: Պաշտպանության ռազմավարության վերանայման գործընթացը և դրա արդյունքների իրականացմանն ուղղված գործողությունները միավորվեցին մեկ միասնական փաստաթղթում՝ ՀՀ զինված ուժերի զարգացման պլանում, որը երաշխավորում է ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողության հիման վրա երկրի պաշտպանության կառավարումը⁸: ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների գերխնդիրը մարտունակության շնորհիվ հակառակորդի զինված ուժերի նկատմամբ ՀՀ զինված ուժերի գերազանցության ապահովումն է, զինված ուժերում այնպիսի չափանիշների ստեղծումը և ներդրումը, որոնք լիարժեքորեն կհամապատասխանեն Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության առանձնահատկություններին՝ ամբողջությամբ լուծելով ռազմական անվտանգության ազգային խնդիրները:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության առաջնահերթություններից մեկը նրա ներքին բաղադրիչը, պետության ռազմական կազմավորման արդյունավետ շինարարությունն ու պատրաստությունն է, որի մեջ, բացի զինված ուժերից, մտնում են նաև ռազմական բնույթի հատուկ միջոցներով ռազմական անվտանգության խնդիրների կատարման համար նախատեսված կառավարման մարմինները, ինչպես նաև երկրի արդյունաբերական ու գիտական համալիրների այն մասը, որը նախատեսված է ռազմական անվտանգության ապահովման համար⁹: Արդյունավետ ռազմական կազմակերպության շինարարության համար անհրաժեշտ է նրա թվաքանակը, մարտական կազմը, կազմակերպական-հաստիքային կառուցվածքը, կառավար-

⁷ Տե՛ս ՀՀ պաշտպանության ռազմավարական վերանայում, ՀՀ պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայք, <https://www.mil.am/hy/libraries/37>, հասանելի՝ 03.07.2022:

⁸ Տե՛ս **Ս. Օհանյան**, ՀՀ զինված ուժերի զարգացման 2011-2015 թթ. միջնաժամկետ պլանը երաշխավորում է ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողության հիման վրա պաշտպանության կառավարումը, Արմենպրես, 27.07.2011, www.armenpress.am/arm/news/659760/s-ohanyan-hh-zu-zargacman-2011-2015tt-mijnazhamket-plany.html, հասանելի՝ 03.07.2022:

⁹ Տե՛ս **Ա. Մնացականյան**, Հայաստանի Հանրապետության ռազմաքաղաքական որոշ հիմնահարցերի համառոտ վերլուծություն, Եր., «Կաճառ», 2016, էջ 89:

ման համակարգի և ապահովման մյուս տեսակների կարողությունները հասցնել բարձր մակարդակի: Պարտադիր նախապայմաններից են ռազմական անվտանգության ապահովմանն ուղղված նյութական ռեսուրսների և դրամական միջոցների իրացման օպտիմալացումը, պետության ռազմական կազմակերպության բաղադրիչների շաղկապված, համակարգված բարեփոխման հիման վրա դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը: Եվ այս համատեքստում պետք է ընդգծել, որ ռազմական ոլորտի բարեփոխումների կարևորագույն մասը բուն զինված ուժերի և դրա կառավարման համակարգի վերակառուցումն է, որը ներառում է զորքերի և կառավարման մարմինների կառուցվածքային կատարելագործումը, զինված ուժերի մարտական կարողությունների զարգացումը և արդի զինատեսակներով համալրումը:

Ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացումը: Պաշտպանական բարեփոխումների գործընթացում ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացումն առանցքային նշանակություն ունի: Ռազմական արդյունաբերությունը ռազմական քաղաքականության այն հիմքային ուղղությունն է, որի շնորհիվ հնարավոր է ոչ միայն որոշակիորեն փոխհատուցել երկրի պաշտպանության համակարգում կատարված ծախսային ներդրումները, այլև պաշտպանական ենթակառուցվածքները դարձնել տնտեսության համար եկամտաբեր: Ռազմական քաղաքականության մեջ ռազմարդյունաբերական ոլորտի զարգացումը կարևոր է զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման տեսանկյունից, քանի որ հնարավորություն է տալիս սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի նորոգման, արդիականացման, նոր նմուշների մշակման հարցերում հնարավորինս զերծ մնալու այլ երկրներից կախվածությունից և զարգացնելու հայրենական արդյունաբերությունը:

Պաշտպանական բարեփոխումների ընթացքում «Ռազմարդյունաբերական համալիրի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ ապահովվեց ռազմարդյունաբերության ոլորտը համակարգող միասնական նորմատիվ իրավական համակարգը: Համաձայն այդ օրենքի՝ ռազմարդյունաբերական գործունեությունը պետական պատվերի հիման վրա սպառազինության, ռազմական տեխնիկայի, ռազմամթերքի, ռազմատեխնիկական միջոցների մշակման, արդիականացման, արտադրության, վերականգնման, նորոգման, ծառայությունների մատուցման և սպասարկման աշխատանքների տնտեսական գործունեության ձևերի համակցություն է¹⁰: Օրենքով կարգավորվում են նաև պետական ռազմարդյունաբերական քաղաքականության ձևավորման և իրականացման հարցում իրավաբանական անձանց, անհատ ձեռնարկատերերի, ՀՀ գործադիր մարմինների միջև հարաբերությունները, ինչպես նաև պետության

¹⁰ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության օրենքը ռազմարդյունաբերական համալիրի մասին», ՀՀ ՊՏ 2015.04.22/23(1112), 25.03.2015, Եր., «Հողված 2», Կետ 5, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=97154>, հասանելի՝ 03.07.2022:

տնտեսական ու ֆինանսական հնարավորությունների շրջանակներում ներհանրապետական արտադրության տեսականու ընդլայնումը ժամանակակից սպառազինությամբ և ռազմական տեխնիկայով՝ պաշտպանական համակարգի ապահովման նպատակով¹¹: ՀՀ կառավարությունը հաստատեց ՀՀ ռազմարդյունաբերական համալիրի կազմակերպությունների գիտական, գիտաարտադրական և արտադրական ձեռքբերումների միասնական տեղեկատվական համակարգի ստեղծման ու վարման կարգը, նրա սուբյեկտների գործունեության վերաբերյալ ամփոփ ցուցակում այդ սուբյեկտների գրանցման և ռազմական կարիքների համար պետական պատվեր կատարող կազմակերպությանը բազային կարգավիճակ տալու կարգը¹², ՀՀ ռազմարդյունաբերական համալիրի սուբյեկտների երկարաժամկետ, միջնաժամկետ և կարճաժամկետ պետական աջակցության առաջնահերթությունները և աջակցության ձևերը¹³, իսկ ՀՀ վարչապետը հաստատեց ՀՀ ռազմարդյունաբերական հանձնաժողովին կից ռազմատեխնիկական և գիտահետազոտական խորհրդի կանոնադրությունն ու կազմը¹⁴:

Ազգային անվտանգության ապահովման համատեքստում կարևոր են ռազմարդյունաբերական ոլորտում արտասահմանյան առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունը և տեղայնացման հնարավորությունների պարզումը, քանի որ նպատակ է դրվել ռազմարդյունաբերական համալիրը, պաշտպանական պատվերի բավարարումից բացի, դարձնել արտասահմանյան հայտնի կազմակերպությունների հետ մրցունակ: Ըստ այդմ՝ մեր ռազմավարական ծրագրերը պետք է հետևողականորեն համադասվեն զարգացած երկրների քաղաքականության հետ, իսկ բանակցությունների և փորձի փոխանակման բազմապիսի միջոցառումների գործիքարանով ապահովվի հայրենական ռազմական արդյունաբերության ոլորտում անհրաժեշտ արդյունքը: ԱՄՆ-ի և ՌԴ-ի փորձի

¹¹ Տե՛ս «Ռազմարդյունաբերական համալիրի մասին» ՀՕ-16-ՆՀՀ օրենքը, 25.04.2015, www.arils.am/DocumentView.aspx?docID=97154, հասանելի՝ 03.07.2022:

¹² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության ռազմարդյունաբերական համալիրի գործունեության սուբյեկտների վերաբերյալ ամփոփ ցուցակի մշակման և վարման քարտազրման համակարգի ներդրման, ինչպես նաև ռազմարդյունաբերական համալիրի ամփոփ ցուցակում ռազմարդյունաբերական համալիրի գործունեության սուբյեկտների գրանցման և ռազմական կարիքների համար պետական պատվեր կատարող կազմակերպությանը բազային կարգավիճակ տալու կարգը հաստատելու մասին», ՀՀ կառավարության հմ. 920-Ն որոշում, 08.09.2018, www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=108080, հասանելի՝ 03.07.2022:

¹³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության ռազմարդյունաբերական համալիրի գործունեության սուբյեկտների երկարաժամկետ, միջնաժամկետ և կարճաժամկետ պետական աջակցության առաջնահերթությունները և աջակցության ձևերը հաստատելու մասին», ՀՀ կառավարության որոշում, 06.10.2016, www.arlis.am/Dhocumentview.aspx?docID=108708, հասանելի՝ 03.07.2022:

¹⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության ռազմարդյունաբերական հանձնաժողովին կից ռազմատեխնիկական և գիտատեխնիկական խորհրդի կանոնադրությունը և կազմը հաստատելու մասին», ՀՀ վարչապետի հմ. 199-Ա որոշում, 23.04.2016, www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=10447, հասանելի՝ 03.07.2022:

հաշվառամբ¹⁵՝ հարկավոր է ՀՀ ռազմարդյունաբերական կոմիտեի աշխատանքներին զուգահեռ զարգացնել ոլորտի գործակալությունների, ձեռնարկությունների գիտահետազոտական ու փորձակոնստրուկտորական աշխատանքները, ինչպես նաև պաշտպանական պատվերի շրջանակներում փոքր և միջին բիզնես ծրագրերը¹⁶:

Ստորև ներկայացնում ենք Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացման վրա իրենց անմիջական ազդեցություն ունեցող գործոնները:

Աշխատուժ: Բարձրորակ աշխատուժը ռազմարդյունաբերության զարգացման հիմնասյունն է, որը հատկանշվում է գիտատեխնիկական նվաճումներն արագ յուրացնելու և բարձրտեխնոլոգիական արտադրություններ նախաձեռնելու իր ունակությամբ: Մակայն նկատենք, որ դա Հայաստանում չի նպաստել նորարարական տնտեսության ձևավորմանը, որտեղ կգերակշռեին գիտատար արտադրական ոլորտները, ինչը կասկած է հարուցում, թե արդյոք բարձրորակ մարդկային կապիտալը, որը Խորհրդային Հայաստանի կարևոր համեմատական առավելությունն էր, շարունակում է պահպանվել նաև այսօր: Հայաստանում մարդկային կապիտալի զարգացման բարձր ցուցանիշը խորհրդային տարիներին կրթության ոլորտում կատարված ներդրումների ու ձեռքբերումների արդյունք էր, սակայն ներկայումս բարձրորակ աշխատուժի պահպանմանն ուղղված քայլեր չեն իրականացվում: Այս պայմաններում ակներև է, որ մոտ ապագայում Հայաստանը կարող է կորցնել բարձրորակ աշխատուժի առավելությունը, որի վերականգնման համար անհրաժեշտ կլինի ոչ մեկ տասնամյակ: Միաժամանակ պետք է նշենք, որ ռազմարդյունաբերության զարգացումը կարող է բարձրորակ աշխատուժի վերարտադրության լրացուցիչ խթան դառնալ՝ ձևավորելով համապատասխան պահանջարկ: Հավելենք նաև, որ Հայաստանում աշխատավարձի ցածր մակարդակի առավելությունների մասին տեսակետները ռազմարդյունաբերության պարագայում այլ նշանակություն են ստանում, քանի որ այդ ոլորտում աշխատելու համար պահանջվում են բարձր որակավորում և մասնագիտական ունակություններ, բայց եթե դա զուգակցվի ցածր աշխատավարձով և սոցիալական ապահովության ցածր մակարդակով, կնվազի աշխատանքի հեղինակությունը, ինչի հետևանքով կկրճատվեն ոլորտում գիտաշխատողների թիվը և որակական կազմը՝ արգելակելով զարգացումը¹⁷:

Բնական ռեսուրսներ: Հայաստանում առկա բնական ռեսուրսներ-

¹⁵ Տե՛ս **Дегтерев Д., Дегтерева Е.** Механизмы поддержки малого бизнеса в ВПК: опыт США, Центр военно-политических исследований, www.eurasian-defence.ru/?q=node/6520, հասանելի՝ 03.07.2022:

¹⁶ Տե՛ս **Տ. Քոչարյան, Ս. Կեզիջյան**, ՀՀ-ում «ԱԶԳ-ԲԱՆԱԿ» հայեցակարգի իրավա-նորմատիվային կոդմոորոշիչները, «Հայկական բանակ», Եր., 2016, № 4 (90), էջ 89:

¹⁷ Տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Հայաստանի ռազմարդյունաբերության զարգացման ներուժը, «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 2 (78), Եր., 2018, էջ 15-17:

րը, ինչպիսիք են պղինձը, մոլիբդենը, կապարը, ցինկը և դրանց հարակից տարրերը՝ ռենիումը, սելենը, գալիումը, գերմանիումը, տանտալը, կադմիումը, մագնեզիումը, ինդիումը, տիտանը, ցիրկոնիումը, կարող են բավարարել Հայաստանի նման մի քանի տասնյակ երկրների պահանջները: Խնդիրն այն է, որ բացակայում են այս ռեսուրսների հիմքով պատրաստի արտադրատեսակները, չեն կորզվում հանքաքարի հագվագյուտ տարրերը, որոնք համաշխարհային շուկայում հաճախ ավելի մեծ պահանջարկ ունեն և ավելի թանկ արժեն, քան գունավոր մետաղները: Մինչդեռ Հայաստանի գունավոր մետաղների պաշարները բավականին լավ հույս են ռազմարդյունաբերության, այն սպասարկող և հարակից արտադրությունների համար: Ինչ վերաբերում է ռազմարդյունաբերությունում լայն կիրառություն ունեցող ալյումինին, ապա նշենք, որ թեև Հայաստանում ալյումինի պաշարներ չկան, այնուամենայնիվ ներմուծված հումքով արտադրվում և արտահանվում է զգալի ծավալներով ալյումինե արտադրանք փայլաթիթեղ, և ըստ անհրաժեշտության՝ կարելի է հաջողությամբ նախաձեռնել նաև այլ տեսականու արտադրություն: Քանի որ Հայաստանում բավականին ինտենսիվ սկսել է քննարկվել լեռնամետալուրգիական թափոնների ներուժի արդյունավետ օգտագործման հիմնախնդիրը, դրանք վերամշակող տեխնոլոգիաների ներդրման պարագայում կարելի է միաժամանակ լուծել երկրում առկա բնապահպանական, տնտեսության խթանման և արտադրողականության աճին առնչվող խնդիրները¹⁸:

Ֆինանսական ռեսուրսներ: Պայմանավորված թողարկվող արտադրանքի սպառման շուկայի մենաշնորհացման բարձր աստիճանով՝ Հայաստանի ռազմարդյունաբերության ոլորտում ֆինանսական միջոցների ներգրավման խնդիրը բավականին սուր է դրված: Մասնավոր ներդրումների համար բացակայում են լրացուցիչ խթանները, քանի որ ներքին շուկան փոքր է, իսկ արտաքին շուկա դուրս գալը բավականին բարդ է: Բացի այդ՝ ռազմարդյունաբերության ոլորտում նորարարական արտադրությունների նախագծերը պահանջում են երկարաժամկետ ներդրումներ, ունեն մեծ կապիտալատարություն, ենթադրում են վենչուրային հսկայական բաղադրիչ, լավագույն դեպքում՝ ներդրված միջոցների հետզնման երկար ժամանակահատվածով: Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք Հայաստանում ռազմարդյունաբերական ոլորտի զարգացման ներկա փուլում հիմնավոր բիզնես նախագծերի ֆինանսավորման համար ֆինանսական միջոցներ ներգրավել Մփյուռքից. 2016-ի Ապրիլյան քառօրյա և 2020 թվականի քառասունչորսօրյա պատերազմները վկայեցին, որ Մփյուռքը պատրաստակամ է աջակցելու ՀՀ ռազմարդյունաբերության զարգացմանը¹⁹:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը: ՏՏ ոլորտը կարող է

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 19:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 19-21:

ռազմարդյունաբերությունը ապահովել ավտոմատացված կառավարման համակարգերով, քարտեզագրման և օբյեկտների ճանաչման տեխնիկական միջոցներով, երաշխավորել տեղեկատվական անվտանգությունը: Մակայն Հայաստանում ռազմարդյունաբերական ու ՏՏ ոլորտի միջև համագործակցության աստիճանը բարձր չէ. բացակայում են արտադրական շղթաները, լավագույն դեպքում հայկական ձեռնարկությունները մասնակցում են արտասահմանյան ընկերությունների արտադրական շղթաներին, ինչը խոչընդոտում է ոլորտների փոխկապակցված զարգացման սիներգետիկ էֆեկտի դրսևորումը²⁰:

Տրանսպորտային, էներգետիկ և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքներ: Ռազմարդյունաբերության ոլորտը պահանջում է տրանսպորտային, էներգետիկ և հեռահաղորդակցական զարգացած ենթակառուցվածքներ, սակայն Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից պարտադրված տրանսպորտային շրջափակման մեջ: Շրջափակման բացասական հետևանքները մեղմելուն ուղղված նախաձեռնություն կարելի է համարել Իրան-Հայաստան երկաթգծի կառուցման նախագիծը, ինչպես նաև Չինաստանի հետ «մեկ գոտի՝ մեկ ուղի» խոշոր նախագծի շրջանակներում համագործակցության ուղիների որոնումը²¹:

Պահանջարկ: Հայաստանը կարող է օգտագործել ԵՄՏՄ անդամակցության առավելությունները ինտեգրվելու ռուսաստանյան արդյունաբերական շղթաներին, ինչպես նաև զարգացնելու դեպի Պարսից ծոցի երկրներ ռուսական ռազմական արտադրանքի արտահանման հնարավորությունները: Նման մեխանիզմներով համագործակցության հեռանկարներ կարելի է ուրվագծել նաև Չինաստանի հետ հիշյալ նախագծի շրջանակներում ռազմատեխնիկական փոխգործակցությունը խորացնելու պարագայում: ԵՄ-ի հետ համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի համատեքստում ՀՀ ՊՆ պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանը նախագիծ է մշակել, որի նպատակն է գնահատել «Մեկ գոտի՝ մեկ ուղի» նախաձեռնության շրջանակում Իրանի տարածքով անցնող Չինաստան-Եվրոպա նոր այլընտրանքային երկաթուղու գործարկման հնարավորությունը՝ Չինաստան-Իրան ծովային տարանցիկ ուղին «Պարսից ծոց-Սև ծով» մուլտի-մոդալ տրանսպորտային միջանցքին ինտեգրելու միջոցով²²:

Ամփոփելով կարող ենք եզրակացնել, որ թեև Հայաստանում ռազմարդյունաբերական ոլորտի զարգացումը պահանջում է զգալի ֆինանսական միջոցներ՝ արտադրական ենթակառուցվածքներն արդիականացնելու և վերագինելու, ԳՀՓԿԱ-ներն արդյունավետ կազմակերպելու, ռազմարդյունաբերության և հարակից ճյուղերի աշխուժացման

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 22:

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 25:

²² Տե՛ս նույն տեղը:

նպատակով պետական համարժեք քաղաքականություն վարելու համար, այնուամենայնիվ Հայաստանն ունի ռազմարդյունաբերության զարգացման զգալի ներուժ: Վերջինս փոխկապված է արտադրական այլ ոլորտների զարգացման հեռանկարների հետ և կարող է դառնալ Հայաստանի ընդհանուր տնտեսական համակարգի զարգացման նախապայման ու միաժամանակ ակնկալվող լավագույն նվաճում:

Ռազմական դիվանագիտություն: Ռազմական դիվանագիտությունը դիվանագիտության հատուկ ոլորտ է, որը անվտանգային և պաշտպանական քաղաքականությունում հետապնդում է պետության արտաքին քաղաքական շահերը: Ներկա աշխարհաքաղաքական զարգացումներին համընթաց՝ ռազմական դիվանագիտությունը վերածվել է արտաքին քաղաքական կարևորագույն ուղղություններից մեկի: Միջազգային հարաբերությունների տեսությունում և դիվանագիտական գիտությունում ռազմական դիվանագիտությանը չափազանց քիչ ուշադրություն է հատկացվում: Նմանապես նաև անվտանգային ոլորտում ռազմական դիվանագիտությունը ինչպես հարկն է ուսումնասիրված չէ: Կարծում ենք, որ ռազմական դիվանագիտության՝ որպես գիտական ճյուղ խորությամբ ուսումնասիրված չլինելը պայմանավորված է պաշտպանական և անվտանգային ոլորտների հետ վերջինիս անմիջական առնչությամբ: Որպես մեկ այլ պատճառ կարելի է դիտել գիտական աղբյուրներում կամ հեղինակների շրջանում «Ռազմական դիվանագիտություն» տերմինի զգալիորեն տարբեր մեկնաբանությունները: «Ռազմական դիվանագիտություն» խորագրի ներքո կատարված հետազոտությունները իհիստ բազմազան են և որպես հետևանք՝ մասնատված են ու միանշանակությունից զուրկ: Որոշ աղբյուրներում ռազմական դիվանագիտությունը մեկնաբանվում է որպես արտաքին անվտանգության ապահովման տեսանկյունից արտաքին քաղաքական ոչ բռնի բոլոր գործողությունների և ծրագրերի ամբողջություն²³: Մասնագիտական գրականության մեջ բավականին տարածված է ռազմական դիվանագիտության մեկ այլ սահմանում, համաձայն որի՝ ռազմական դիվանագիտություն նշանակում է պաշտպանության նախարարության ռազմական և քաղաքացիական ուժերի գործունեություն, որն իրականացվում է արտաքին քաղաքական նպատակների իրականացման համար և չի կրում մարտական բնույթ²⁴: Այս մոտեցումը կիսում է ամերիկացի վերլուծաբան Մ. Էդմոնդսը, ով ռազմական դիվանագիտությունը բնորոշում է որպես «զինված ուժերի օգտագործում ռազմական գործողություններից բացի, այլ ոլորտ-

²³ Տե՛ս **Matsuda Y.**, An essay on China's military diplomacy: examination of intentions in foreign strategy, "NIDS Security Reports," The National Institute for Defense Studies, 2006, էջ 7, http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/kiyo/pdf/bulletin_e2006_2_Matsuda.pdf, հասանելի՝ 03.07.2022:

²⁴ Տե՛ս **Pajtinka E.**, Military Diplomacy and Its Present Functions, in Security Dimensions, International and National Studies, № 20, 2016, էջ 182:

ներում՝ արտերկրում պետական շահերը խթանելու նպատակով²⁵»։ Բրիտանացի գիտնականներ Անդրեյ Քոթթեյը և Էնթոնի Ֆորսթերը իրենց հերթին ռազմական դիվանագիտությունը բնութագրում են որպես զինված ուժերի և պաշտպանության նախարարության կառուցվածքային ստորաբաժանումների համատեղ՝ ոչ ռազմական օգտագործում արտաքին և անվտանգային քաղաքականությունում²⁶։ Հնդիկ հեղինակ Կոդենդերա Մութաննան ռազմական դիվանագիտությունը սահմանում է որպես պետության կողմից վարվող դիվանագիտության մեջ զինված ուժերի օգտագործում²⁷։ Մլովակ հետազոտող Շքվրդան ռազմական դիվանագիտությունը համարում է դիվանագիտության համատեքստում զինված ուժերի իրականացրած գործունեություն²⁸։ Ըստ սլովակ մեկ այլ հետազոտողի՝ Ռուսինյակի՝ ռազմական դիվանագիտությունը ռազմական փորձագետների կողմից (անվտանգային և քաղաքական հարցերում) իրականացվող գործունեություն է²⁹։

Ելնելով վերոհիշյալից՝ ռազմական դիվանագիտությունը կարող ենք սահմանել որպես պաշտպանական կառույցների, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների կողմից իրականացվող գործունեություն, որը նպատակաուղղված է ապահովելու պետության արտաքին շահերը քաղաքական և անվտանգային ոլորտներում, և որի գործունեությունը հիմնված է բանակցությունների և դիվանագիտական գործիքների կիրառման վրա։ Ռազմական դիվանագիտության նման սահմանումը ենթադրում է պետության անվտանգության ապահովմանն ուղղված արտաքին ռազմական քաղաքականությունում դիվանագիտական գործունեության տարբեր տեսակների, այդ թվում մշակութային դիվանագիտության ներառում։ Հայաստանի Հանրապետության կողմից վարվող ռազմական դիվանագիտության մեջ մշակութային դիվանագիտության անհրաժեշտությունը ընդգծել է նաև բրիտանացի լրագրող և ռեժիսոր Ջեյք Հանրահանը, ով 2020 թվականի Ղարաբաղյան պատերազմի ժամանակ գտնվում էր Արցախի Հանրապետությունում։ Ըստ Ջեյք Հանրահանի՝ Ղարաբաղյան հակամարտության վերջնական լուծման համար Հայաստանը պետք է ռազմական դիվանագիտության մեջ ներառի նաև մշակութային դիվանագիտությունը և Արցախի Հանրապետության հայկական մշակութային ժառանգությունը հնարավորինս

²⁵ Edmonds M., Beyond the horizon: Defence, diplomacy and South Africa's naval opportunities, in South African Institute of International Affairs and the Centre for Defence and International Security Studies, 1998, p. 106.

²⁶ Տե՛ս Cottey A., Forster A., Reshaping Defence Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance, in Oxford University Press, New York, 2004, էջ 6:

²⁷ Տե՛ս Muthanna K., Military diplomacy, in Journal of Defence Studies, 2011, № 1, էջ 2:

²⁸ Տե՛ս Škvrnda F., Medzinárodná bezpečnosť a vojenská diplomacia, Hospodárska diplomacia v 21. storočí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie poriadanej pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ľudovíta Tótha, CSc. Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava, 2005, էջ 137:

²⁹ Տե՛ս Rusiňák P., Dimenzie diplomacie, P. Rusiňák, B. Mattoš, J. Rusiňáková, L. Meričková, M. Polgár, Diplomacia – úvod do štúdia, Ekonóm, Bratislava, 2012, էջ 51:

շատ լուսաբանի ու ներկայացնի միջազգային հանրությանը, դրանով իսկ Արցախի ժողովրդի ազատ ինքնորոշման իրավունքի համար ստեղծի հավելյալ իրավական բազա՝ հիմնված պատմական և մշակութային ժառանգության վրա³⁰: Բրիտանացի անկախ ռեժիսոր Էմիլի Գեսսենը, ով նույնպես գտնվում էր Արցախի Հանրապետությունում 2020 թվականի Ղարաբաղյան պատերազմի ժամանակ, իր հերթին ևս մատնանշում է ռազմական դիվանագիտության մեջ մշակութային դիվանագիտություն ներգրավելու անհրաժեշտությունը: Էմիլի Գեսսենը գտնում է, որ անհրաժեշտ է հնարավորինս շատ լուսաբանել հայկական մշակութային կոթողները, դրանով Հայաստանը դարձնել գայթակղիչ միջազգային հանրության և օտարերկրյա ներդրողների համար, ինչը կնպաստի Հայաստանի միջազգային վարկանիշի բարձրացմանը, իսկ օտարերկրյա ներդրումները լրացուցիչ անվտանգային երաշխիքներ կստեղծեն Հայաստանի համար³¹:

Ռազմական դիվանագիտությունը կարելի է բաժանել երկու տիպի՝ պասիվ և ակտիվ: Պասիվ ռազմական դիվանագիտությունն իրականացվում է ռազմական կցորդների կողմից. ակտիվը՝ խաղաղապահ առաքելությունների միջոցով: Ռազմական դիվանագիտության արդյունավետությունը անմիջականորեն պայմանավորված է համապատասխան պաշտոնատար անձանց հետ օպերատիվ կապ հաստատելու և որոշակի միջոցառումներին նրանց մասնակից դարձնելու հանգամանքով: Այս պարագայում անհրաժեշտություն է առաջանում ավելի ակտիվ համագործակցելու այն երկրների հետ, որոնք տվյալ երկրի ռազմական դիվանագիտության համար առանցքային դեր են խաղում, ունենալով համապատասխան պաշտոնյաներ՝ ռազմական կցորդներ: Ցանկացած երկրում ռազմական կցորդ նշանակելու հանգամանքը, նույնիսկ միջազգային մեծածավալ ռազմական ծրագրերի բացակայության պարագայում, վկայում է այն մասին, որ ուղարկող երկիրը առանձնակի կարևորություն է տալիս հավատարմագրող երկրի հետ իր ռազմաքաղաքական համագործակցությանը:

Խաղաղապահ առաքելությունները ենթադրում են միջնորդական առաքելություններ և բանակցություններ: Խաղաղապահները հակամարտության զսպման երաշխավորներ են, սակայն խաղաղապահ առաքելությունները չեն սահմանափակվում միայն հակամարտությունների զսպմամբ, այլ նաև ներառում են կանխարգելիչ խաղաղապահություն, պատերազմի սահմանափակում, պատերազմի աշխարհագրության սահմանափակում, հակամարտության ինտենսիվության մեղմում և հրադադարից հետո խաղաղության պահպանում: Հետագոտող

³⁰ Տե՛ս Ջեյք Հանրահանի հետ ատենախոս Ա. Մնացականյանի հարցազրույցը, Եր., 15.02.2021, չտպագրված:

³¹ Տե՛ս Էմիլ Գեսսենի հետ ատենախոս Ա. Մնացականյանի հարցազրույցը, Եր., 18.02.2021, չտպագրված:

Բարբարե Նաջիմդին, ուսումնասիրելով ՄԱԿ-ի խաղաղապահ առաքելությունները Պակիստանում, դրանք անվանում է բուֆերային գոտի հակամարտող կողմերի միջև³²: Հետագոտող Բիերդսլի Քանինգհեմը խաղաղապահ առաքելությունները անվանում է «կանխարգելիչ դիվանագիտություն»՝ նշելով, որ վերջիններս՝ որպես ռազմական դիվանագիտության ակտիվ տեսակ, կանխարգելում են ռազմական գործողությունների հետագա զարգացումը, ինչով և կրճատում են կողմերի մարդկային և նյութական կորուստները³³:

АНЖЕЛА МНАЦАКАНЯН – Основы обеспечения военной безопасности Республики Армения. – В контексте обеспечения национальной безопасности Республике Армения необходимо следовать всем геополитическим событиям. В период меняющихся международных и региональных реалий, когда дипломатия в любой момент может быть заменена военной силой, официальный Ереван должен активно включаться в международные военно-политические процессы, вступая в различные региональные и международные организации, используя определенные преимущества и беря на себя определенные обязательства. В статье рассматриваются и анализируются принципы обеспечения военной безопасности Республики Армения, в частности реформы оборонной сферы, развитие военно-промышленного комплекса и военная дипломатия.

Ключевые слова: оборонные реформы, развитие военно-промышленного комплекса, военная дипломатия, военная безопасность, строительство армии, вооруженные силы

ANZHELA MNACAKANYAN – The Foundations of Ensuring the Military Security of the Republic of Armenia. – To ensure national security, the Republic of Armenia must follow all geopolitical developments. In the period of changing international and regional realities, when diplomacy can be replaced by military force at any time, official Yerevan should be actively involved in global military-political processes by joining various regional and international organizations, taking advantage of specific advantages, and assuming certain obligations. The article examines and analyzes the fundamentals of ensuring the military security of the Republic of Armenia, particularly the reforms of the defense sector, the development of the military-industrial complex and military diplomacy.

Keywords: defense reforms, development of the military-industrial complex, military diplomacy, military security, army building, armed forces

³² St' u **Najimdeen B.**, UN Peacekeeping Operations and Successful Military Diplomacy: A Case Study of Pakistan, in NUST Journal of International Peace & Stability 2020, Vol. III (1), էջ 15:

³³ St' u **Beardsley K.**, Cunningham D, and White P., Diplomacy, Peacekeeping and the Severity of Civil War, 2016, էջ 4, http://www.davidcunninghampolisci.com/uploads/4/2/9/7/42974855/bew_unsc_conflict_violence.pdf, հասանելի՝ 03.07.2022: